

DET FRIA SKOLVALET ÖKAR KLYFTOR MELLAN SKOLOR

Den svenska skolans nya geografi

Bo Malmberg, *projektledare, Stockholms universitet*

Eva Andersson, *Stockholms universitet*

Zara Bergsten, *Uppsala universitet*

John Östh, *Uppsala universitet*

Nyckelord: Skolval, segregation, grannskapseffekter, boendesegregation

Mål:

Syftet med projektet är att analysera på vilket sätt de ändrade förutsättningarna för det svenska skolväsendet har bidragit till ökande skillnader mellan skolor.

Resultat i korthet:

- En viktig drivkraft till ökande resultatskillnader mellan skolor är att svenskfödda föräldrar och medelklassgrupper väljer bort skolor som domineras av synliga minoriteter
- Ökande resultatskillnader mellan skolor beror inte på ökande boendesegregation
- Skolval utnyttjas i första hand av privilegierade grupper medan underprivilegierade grupper undviks
- Föräldrars motiv för skolval påverkas mer av var de bor än av klasstillhörighet

Bakgrund

Under det senaste decenniet har den svenska skolan förändrats snabbt. Ett antal reformer har genomförts med syfte att ge ökad konkurrens och större inslag av marknadsstyrning. Skolpeng, fria skolval och privata aktörer är viktiga inslag i den nya politiken. Samtidigt har uppmärksamhet riktats mot försämrade resultat och ökande social och etnisk segregation.

Projektet '*Den svenska skolans nya geografi: rörlighet, attityder och resultat*' har undersökt på vilket sätt de ändrade förutsättningarna för det svenska

skolväsendet har bidragit till ökande skillnader mellan skolor. Den internationella PISA-studien visar nämligen att svensk skola, som traditionellt hållit en jämn kvalitet, utvecklats i riktning mot större skillnader mellan olika skolor.

Att skillnaderna i skolresultat ökar är bekymmersamt ur rättvisesynpunkt. En grundtanke i den svenska skolan är att alla individer ska ges samma möjligheter att lyckas, målet om likvärdighet. Om vissa skolor är radikalt mycket sämre än andra gäller detta inte längre. Då kan en människas framtid komma att bestämmas av i vilken skola hon hamnar, inte av hennes personliga förutsättningar. Minst lika allvarligt är det dock att ökande skillnader mellan skolor tycks leda till försämringar i de genomsnittliga resultaten. Jämför man länder med små och stora kvalitetsskillnader i skolsystemen så finns det en tydlig trend att de med stora kvalitetsskillnader också når lägre sammanlagda skolresultat (OECD 2004). Detta stämmer med det mönster vi hittar i Sverige. I takt med att skillnaden mellan skolor ökat under 2000-talet så har de svenska resultaten i PISA försämrats. Försämringen följer nära det man skulle förvänta sig med hänsyn till de samband man hittar internationellt.

Genomförande

Projektet har genomfört fyra delstudier. I den första studien ställdes frågan om närvaron av synliga minoriteter kan driva på en utveckling mot ökad skolsegregation. Teorin för detta har utvecklats av nobelpristagaren Robert Schelling (Schelling 1978). Hans modell visar att fritt val kan leda till total segregation trots att de flesta individer mycket väl kan tänka sig att gå i skolan i tillsammans med andra etniska grupper. Enligt Schelling ökar segregationen stegvis över tiden i takt med att de som har minst tolerans mot en minoritetsgrupp väljer att byta skola. Detta byte ökar minoritetsandelen vilket leder till att ytterligare elever från majoritetsgruppen väljer att byta skola. För att testa om detta stämmer för Sverige har vi jämfört om kvalitetsskillnaden mellan skolor är större i regioner men en hög andel synliga minoriteter. Vi har använt PISA resultaten för olika svenska skolor för att mäta skillnader i skolprestationer och kompletterat med registerdata för att mäta regionala skillnader i andelen synliga minoriteter (Andersson, Östh and Malmberg 2010).

Den andra studien har sökt ett svar på frågan om det är ökande boendesegregation som lett till ökande skillnader mellan skolor. Här har vi använt registerdatauppgifter om skola, betyg och bostad för grundskolans avgångselever för att beräkna hur spridningen i elevprestationer mellan skolor har förändrats under åren 2000, 2003 och 2006. Denna beräkning har gjorts

dels för elever som dessa skolor faktiskt har haft, men också för de elever som skulle ha gått i dessa skolor om eleverna rekryterats på grundval av en närhetsprincip. Om det är ökande boendesegregation som ligger bakom ökande skillnader mellan skolor borde båda dessa beräkningar ge ungefär samma resultat. Är det istället skolval som ligger bakom ska ökningen vara mindre för de skolor som eleverna skulle ha haft om en närhetsprincip varit rådande (Östh, Andersson and Malmberg 2013).

I den tredje studien har vi fokuserat på skolpendlingsavstånd som ett mått på skolval. Tanken här är att om man jämför elever i samma bostadsområde så måste de som valt bort den närmaste skolan resa längre för att komma till den skola de går i. Vi har sedan analyserat vilka individegenskaper som leder till större pendlingsavstånd men också hur bostadsområdets sammansättning påverkar hur långt olika grupper väljer att pendla föra komma till skolan. Även denna studie bygger på registerdata för individer i grundskolans avgångsklasser (Andersson, Malmberg and Östh 2012).

Den fjärde studie bygger istället på en enkätstudie som våren 2012 genomförts i samarbete med SCB (Statistiska centralbyrån). Syftet med denna studie var att ge en fördjupad bild av hur den social och etniska sammansättningen i näraliggande bostadsområden påverkar föräldrars syn på skolval. Enkäten riktades därför till föräldrar i områden som domineras av svenskfödda, i blandade områden och i områden med en hög andel utrikes födda. I urvalet ingick åtta olika kommuner av olika typer och med olika policys för skolval. Den slutliga undersökningspopulationen bestod av 3 749 grundskoleelever, födda mellan åren 1999 och 2001. Detta motsvarar en svarsfrekvens på 55 procent. Det bör dock noteras att respondenterna, barnen som ingår i undersökning, i högre grad har föräldrar med en högre utbildning, högre disponibel inkomst, högre sysselsättningsgrad och att få av dem uppbär socialbidrag, vilket innebär att de föräldrar som besvarat enkäten är resursstarka i jämförelse med den ursprungliga urvalpopulationen. Gapet mellan de svarande och bortfallet är som allra störst för de barn som är födda utanför Sverige. De icke svenskfödda eleverna är i ännu högre grad resursstarka än de svenskfödda barnen (Malmberg, Andersson and Bergsten 2013).

Resultat och diskussion

Den studie vi genomfört bekräftar att de ökande klyftorna mellan svenska skolor kan påverkas av en segregationsprocess av den typ som Schelling beskrivit. De största klyftorna finns i de regioner där andelen synliga minoriteter är hög. Där andelen synliga minoriteter är låg är skillnaderna i skolprestation mellan skolor också mycket låg. Detta stöder tesen att omflyttningen mellan skolor påverkas starkt av demografiska faktorer och det

innebär en risk för att skolvalssystem inte ger de positiva effekter som skolvalsförespråkarna har argumenterat för.

Jämförelsen med skolor som försetts med elever enligt en tänkt närhetsprincip visar också tydligt att det inte är ökande boendesegregation som ligger bakom ökande skillnader i betyg mellan skolor. För de elevgrupper som skapats genom att vi tillämpat en närhetsprincip ser vi de facto inga ökande skillnader i prestationer, medan spridning i resultat ökar kraftigt mellan de skolor som eleverna faktiskt går i. Idén att ökande boendesegregation ligger bakom de ökande klyftorna i det svenska skolsystemet sedan 2000 kan därför, som det ser ut, läggas i papperskorgen.

En mer detaljerad bild av hur skolvalet påverkar sammansättningen av elevgrupperna i den svenska skolan ges i skolpendlingsstudien. Den visar skolvalet i hög grad påverkas av elevernas sociala och etniska bakgrund. Det är framförallt elever med högutbildade föräldrar, svensk etnisk bakgrund och god ekonomi som utnyttjar skolvalet genom att välja skolor som ligger längre bort. Barn från socialt utsatta familjer och från invandrarfamiljer väljer i större utsträckning närbelägna skolor. Bostadsområdets sammansättning spelat också en stor roll. I områden där andelen synliga minoriteter är hög väljer många skolor som ligger längre bort. Men detta gäller bara barn som själva inte tillhör en synlig minoritet. Dessa tenderar att välja näraliggande skolor även om de bor i områden med en hög andel synliga minoriteter. Samma mönster ser man i områden med många socialbidragstagare. I dessa områden väljer många skolor som ligger längre bort men det gäller inte dem som själva är från familjer med socialbidrag. Dessa tenderar att stanna i närskolan. Om bostadsområdet har en hög andel högutbildade är det färre som söker sig till skolor längre bort. Sammantaget ger alltså denna studie en klar bild av att skolvalet bidrar till en ökande social och etnisk segregation i den svenska skolan. Bilden av skolvalet som ett sätt att komma bort från de negativa effekterna av en omfattande boendesegregation finns det mycket litet stöd för i denna undersökning. Skolvalet framstår istället i första hand som något som används av privilegierade grupper för att undvika kontakt med mindre privilegierade grupper. En annan av våra studier visar också att boendesegregationen i de flesta svenska kommuner är relativt begränsad (Östh, Malmberg, and Andersson 2013).

Enkätstudien visar, liksom tidigare studier (Skolverket, 2003), att majoriteten av de svarande föräldrarna, 64 procent, är positiva till skolvalsreformen. Det är enbart 12 procent som uppger att de i huvudsak är emot reformen, medan dubbelt så många (24 procent) av föräldrarna är tveksamma. Det indikerar att det finns ett starkt stöd för införandet av fria skolval bland svenska föräldrar. Studien visar dock samtidigt att föräldrar-

nas syn på skolvalet är mycket mer komplex och ambivalent än vad som har antytts.

En majoritet (53 procent) av de föräldrar som säger att de föredrar valfrihet framför ett system där barnen tilldelas den närmaste kommunala skolan är samtidigt kritiska till hur skolvalssystemet fungerar och de effekter som skolvalsreformen har gett. Många föräldrar säger att de har motstridiga känslor gentemot valfriheten i grundskolan.

Vad de tycker är bäst för deras egna barn är inte nödvändigtvis det som de anser är det bästa för samhället. I vissa fall är deras egna handlingar i direkt konflikt med deras egen politiska övertygelser och värderingar. Dessa motstridiga känslor är något som även har uppmärksammats inom den internationella skolforskningen. Oria et.al. (2007) menade att möjligheten att välja skola kan skapa etiska dilemman och motstridiga känslor för medelklassföräldrar. Det genom att valfriheten skapar en spänning mellan vad föräldrarna tycker är bäst för deras egna barns framtid och det samhällsansvar som de känner att de har.

På den öppna frågan om vad föräldrarna själva anser vara viktiga argument för och emot valfrihet i grundskolan, nämnde många av de tillfrågade föräldrar (23 procent) vilka är övervägande positiva till skolvalet, att valfriheten har eller kan ha negativa effekter för samhället, eftersom det kan intensifiera den etniska och socioekonomiska segregationen inom den svenska grundskolan och skapa vad föräldrarna kallar för "A- och B-skolor". De menar även att det nuvarande skolsystemet, där finansieringen/bidragen till skolorna är kopplad till antalet elever som går på skolan (skolpengen) har fått negativa effekter framför allt för de kommunala skolorna. Risker är, enligt föräldrarna, att kommunala skolor blir utarmade, eftersom de idag har mindre möjligheter att styra och planera sin verksamhet. Kallstenius (2010) har i sin forskning av innerstadsskolor i Stockholm, visat på denna problematik, att skolvalet har skapar en osäkerhet både hos föräldrar och hos de som arbetar i de kommunala skolorna kring hur verksamheten kommer att se ut framöver, t.ex. kommande läsår. Kommunen är skyldig att bereda alla elever möjligheten att gå i en kommunal skola, samtidigt som antalet föräldrar och elever som väljer detta alternativ kan variera mycket från år till år.

Den andra huvudsakliga kritiken som de ovan nämnda gruppen av föräldrarna framför i enkätundersökningen riktar sig mot hur skolvalssystemet är utformat och hur den fungerar i praktiken. Många föräldrar (46 procent) uttrycker frustration över att reformens intentioner inte har realiserats i praktiken. Ett exempel är att de kriterier som skolorna har infört, för att avgöra vilka eleverna som får möjlighet att gå skolan, minskar en del grupper möjligheter att fritt välja skola. En del av föräldrarna menar att det i realiteten inte finns något val. Barn som bor i "fel stadsdel" har mindre

möjligheter att använda sig av det fria skolvalet, i och med att närhet ofta, trots reformen, fortfarande är ett av de viktigaste kriterierna för att barnet ska komma in på skolan.

Ett annat problem som föräldrarna nämner är att det är svårt att göra ett välgrundat val, eftersom det är svårt att hitta objektiv information som kan ligga till grund för deras beslut. Dessutom känner föräldrarna en press att göra valet allt tidigare för att barnet ska kunna komma in på den skola som föräldrarna föredrar. Ett mindre andel föräldrar (9 procent) upplever att valet görs för tidigt och att det skapar stress och oro bland både barn och föräldrar att göra "det rätta valet". Internationell forskning har även visat på att föräldrar som ställs inför möjligheten att själva välja skola till sitt barn kan uppleva en stress (Raveaud & van Zanten, 2007). Valet av skola handlar inte enbart om att det finns möjligheter att välja bland olika skolor utan även om att visa att man är en engagerad förälder som tar ansvar för sitt barns utbildning.

En del av stressen som föräldrarna känner botten i en oro för att barnen ska förlora sina gamla vänner i processen, eftersom de riskerar att hamna på olika skolor, men även att de ska förlora förankringen till sin närmiljö, till det egna bostadsområdet.

Ytterligare en kritik som föräldrarna framför är bristen på kontroll och reglering av de fristående skolorna. Föräldrarna anser exempelvis att fristående skolor inte bör kunna göra en vinst på sina elever, att skolorna satsar för mycket pengar på reklam i stället för att lägga alla tillgängliga resurser på barnens utbildning, att de lägger större fokus på skolans profil än på skolans grundämnen samt att de ger sina elever bättre betyg än de förtjänar, vilket leder till ett uppblåst betygssystem och orättvisa skillnader i betyg mellan skolor. Förutom detta motsätter de sig också att fristående skolor har möjlighet att säga nej till elever med särskilda behov.

Även om dessa föräldrar är kritiska till det nya skolvalssystemet, anser de fortfarande att reformen har haft positiva effekter för enskilda individer. Föräldrarna upplever att de har större kontroll och möjlighet att påverka sina barns utbildning. Skolvalet ger exempelvis bättre möjligheter till att välja den bästa utbildningen och en utbildning som tar hänsyn till individuella behov och intressen. Uppstår det problem på den skola som barnet går på har det större möjligheter att byta skola. Vissa föräldrar betonar även att valfrihet inte enbart har varit bra för de resursstarka eleverna, utan att det även är något som svaga grupper kan dra nytta av. När skolorna måste konkurrera med varandra skapar det, menar de, bättre incitament för skolor att förbättra, vilket i sin tur genererar positiva effekter för alla barn.

Inte överraskande, delar inte de föräldrar som uppger att de i första hand är kritiska mot skolvalet denna positiva syn på skolvalsreformen. Deras huvudsakliga kritik är att valfriheten förstärker segregationen och skapar ett ojäm-

likt utbildningssystem, vilket har negativa effekter speciellt för barn från resurssvaga familjer. Den övriga kritiken som dessa föräldrar framför speglar på många sätt den kritik som den tidigare nämnda gruppen av föräldrar har gentemot skolvalet. En uppenbar skillnad mellan de två grupperna är dock att de föräldrar som är negativa till skolvalsreformen inte är lika ambivalenta i sina uttalanden, som de som i huvudsak är positiva till fria skolval.

Studien visar vidare att den viktigaste faktorn för valet av grundskola fortfarande utgörs av närheten till hemmet. På frågan om varför barnen går på den skolan som de gör, svarade majoriteten av föräldrarna (64 procent) att det är på grund av var skolan ligger, att den ligger nära hemmet. Detta är även ett skäl till att ett fåtal föräldrar har valt en fristående skola, närhet är dock ett ännu vanligare skäl till att föräldrar har valt en kommunal skola. Andra vanliga orsaker till valet av skola är att skolan har ett gott rykte, både vad gäller utbildningen och att skola känns trygg och lugn, men också av sociala skäl, att barnet har syskon, släktingar eller vänner som går på samma skola. Förutom dessa skäl uppger 24 procent av föräldrarna att den främsta orsaken till att barnet går på den aktuella skolan är att det var den skola som de tilldelades av kommunen.

Ett viktigt resultat av enkätstudien är också att de motiv som föräldrar anger för skolval påverkas starkt av var de bor. Föräldrar som bor i områden med en hög andel höginkomsttagare och en hög andel högutbildade anger sällan att barnen går i en anvisad skola. De betonar istället skolans rykte, skolans profil, vikten av goda lärare och elevprestationer. Det är inte viktigt att den ligger nära, man väljer gärna en friskola och kommunens rekommendation har spelat en liten roll för deras val. Man kan sammanfatta detta med att dessa föräldrar agerar på ett idealiskt sett utifrån hur skolvalsmodellen är tänkt att fungera. Det vårt resultat pekar på att denna syn på skolval alltså är strakt förknippat med ett medelklassperspektiv.

Samtidigt visar vår analys att en hög andel av synliga minoriteter och en hög andel social bidragstagare, inte i det egna bostadsområdet men i angränsande bostadsområden ger en liknande svarsbild som den man får i medelklassområden. Detta pekar på att föräldrars intresse för ett aktivt skolval förstärks i närbelägna skolor med ett elevunderlag som inkluderar barn från mindre privilegierade hushåll.

Sammanfattningsvis så pekar vår forskning på att den svenska skolvalsreformen inte har gett de positiva resultat som dess förespråkare ställde i utsikt när den genomfördes. Den lanserades som en frihetsreform som genom ökad konkurrens skulle skapa världens bästa skola. Men det som skapats är en skola med ökande klyftor och med resultat, som enligt PISA, försämrats från år till år.

Referenser

- ANDERSSON, E., MALMBERG, B., and ÖSTH, J. (2012) Travel-to-school distances in Sweden 2000–2006: changing school geography with equality implications, *Journal of Transport Geography*, 23(0), pp. 35-43.
- ANDERSSON, E., ÖSTH, J., and MALMBERG, B. (2010) Ethnic segregation and performance inequality in the Swedish school system: a regional perspective, *Environment and Planning A*, 42(11), pp. 2674-2686.
- KALLSTENIUS, J. (2010). *De mångkulturella innerstadsskolorna : Om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis.
- MALMBERG, B., ANDERSSON, E., and BERGSTEN, Z. (2013) School choice motives: the effects of class and residential context, *Annals of the Association of American Geographers*, submitted.
- OECD. (2004) *Learning for tomorrow's world : first results from PISA 2003* Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- ORÍA, A., CARDINIB, A., BALLA, S., STAMOUA, E., KOLOKITHAA, M., VERTIGANA, S. and FLORES-MORENOA, C. (2007) Urban education, the middle classes and their dilemmas of school choice. *Journal of Education Policy* 22 (1):91-105.
- SHELLING, T. C. (1978) *Micromotives and macrobehavior*. Fels lectures on public policy analysis New York: Norton.
- SKOLVERKET (2003) *Valfrihet och dess effekter inom skolområdet*, Kalmar.
- RAVEAUD, M. & VAN ZANTEN, A. (2007) Choosing the local school: middle class parents' values and social and ethnic mix in London and Paris, *Journal of education policy*, vol. 22, no. 1: 107-124.
- ÖSTH, J., ANDERSSON, E., and MALMBERG, B. (2013) School Choice and Increasing Performance Difference: A Counterfactual Approach, *Urban Studies*, 50(2), pp. 407-425.
- ÖSTH, J., MALMBERG, B., and ANDERSSON, E. (2013 (forthcoming)) Analysing segregation with individualized neighbourhoods defined by population size, in C. D. LLOYD, I. SHUTTLEWOTH and D. WONG (Ed.) *Working title: Social-Spatial Segregation: Concepts, Processes and Outcomes*: Policy Press.